

Herceg János jegyzetei néprajzkutatásunk kezdeteiről

Herceg János nem egy feljegyzése bácskai néprajzkutatásunk hőskorába vezet vissza, amelyekben az általunk alig ismert, avagy ismeretlen személyekről, kezdeményezésekről szól az emlékezés és egyben a figyelemfelkeltés szándékával.

A 19. század végén a nyugat-bácskai cigányok, németek és soká-cok népismereti dolgait gyűjtögető Wlislocki Henrik (1856–1907) emlékéét élesztgette 1973-ban, amikor az egy ideig az apatini vándorcigányok között élő tudósról szólt, akinek különös alakja és felderítő munkássága szemet szúrt az apatini járási csendőrségnek is, és csak a Habsburg-házhoz tartozó József főherceg intézkedése révén menekült meg az áristomtól. Pedig ő „akkor már évek óta járta az országot a cigányokkal. Otthagyta tanári állását, fiatal feleségét, s a cigányokkal élt. Európai hírű tudósa lett ezeknek a nyughatatlan nomádoknak, a romáknak. A megtelepedett cigányok nem érdekelték. Bácskában se azok közé ment, pedig Apatinban és Monostorszegen szép számmal volt belőlük. Itt a német népdalok vonzották, és a soká-cok babonás hiedelmei. Erről szóló tanulmányai meg is jelentek a Bácskában és az Ethnographiában” (HERCEG 2003; 7). Wlislocki Henrik bejárta az egész akkori Magyarországot, mint tette azt a zombori Juhász Árpád (1863–1914) festőművész, akiről Herceg ugyancsak többször értekezett, s nemcsak a képzőművészeti, hanem a néprajzi értékmentés vonatkozásában is. Az erdélyi Wlislockinak, akitől a híres Kalevala-fordító, Vikár Béla (1859–1945) is kért írást, csupán német nyelvű néprajzi publikációit tartja számon a *Magyar Néprajzi Lexikon*. Herceg János pontosan határozza meg helyét tudományunk történetében: „Nem volt muzsikus, de a székelyek közt járva, a cigányoktól átszivárgott szavaikat jegyezgetve, s összehasonlí-

tást téve népdalaik között, egy kicsit mintha Bartók és Kodály előtt járt volna” (HERCEG 2003; 7). Tehát nyelvtörténeti, esetleg dialektológiai kutatásokat is végzett a kontrasztív népzenei tanulmányozás mellett. S ezzel fel is adta nekünk, kései utódoknak a leckét, hogy nézzünk már utána legalább a zombori Bácskában közölt Wlislócki-írásoknak. A tudós kutató ugyanis épp abban az időben, a magyar millennium előtti években kutatta vidékünk nemzetiségeit – ő leginkább a cigányokat –, amikor Bellosics Bálint (1867–1916) és Janó János (1868–1902) is többek között a sokácok népéletét. Bizonyára Szontára is az ottani népes roma kolónia miatt ment, de a falu lakosságának zömét alkotó sokácoktól is gyűjtött. Az *Etnographiában* közölt *A sokacz néphit köréből* című írásában megannyi szontai hiedelmet ismerhetünk meg, és az alábbi termékenységvarázslással kapcsolatos hiedelemmondát is:

„Élt egyszer Szóntán egy szegény özvegyasszony. Férje részeges volt és kimultával csak kis szántóföldet hagyott hátra. Az elholtat mindenki ócsárolta, mivel nagy vagyonát elitta és most ínség az özvegyének jussa. Csak az özvegy fogta elhalt férje pártját és mentegette az emberek előtt annak eljárását. A következő nyáron mindenkinek vetését elverte a jég csak az özvegyét nem, mert nem vala annyi gabonája, hogy bevesse szántóját. A jövő évben nagy üggyel-bajjal ő is bevetette kis szántóföldjét. Vetés napját megelőző éjjelen megjelent neki álmában elhalt férje s így szólt hozzá: »Halálom után mindenki gyalázott, még azok is, kik segítettek vagyonomat elinni; csak te fogtad pártomat; azért isten kegyelméből olyasmire tanítalak, a mi által vagyonra szert tehetsz. Vetés előtt szúrj szántófölded négy szögletébe egy-egy vasszeget, és a vetőmag közé vegyíts széttört libatojáshejat; akkor szapora lesz a vetésed s a jég sem fog ártani neki.« Ezen a nyáron jég verte el a határt, de az özvegy asszony termése mégis csak bőséges volt. Ő aztán megmondta az embereknek, hogy mit tett ő szántáskor. Az emberek is úgy tettek és ezentúl nagyon is gyámolították a szegény özvegyet, ki ily módon szép kis vagyonra tett szert” (WLISLOCKI 1896; 296).

A bácskai magyarok folklór- és néprajzi hagyományaisal többször foglalkozott Herceg János. Elsősorban a három nyugat-bácskai magyar falu, Gombos, Doroszló és Kupuszina néprajzi hagyományvilágát ecsetelte, mindig a megbecsülés és a ragaszkodás hangján: „Doroszló, Gombos, Bácskertes a maguk egzotikus szépségében tökéletesen kialakult népi életformát éltek, a folklór igazán gaz-

dag és színes változataival” (HERCEG 2003; 66). A három közül a leginkább kiemelt falu Gombos volt, amelynek történelmi múltjával Cziráky Gyula (1867–1912) káplán foglalkozott a *Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyveinek* lapjain, s a régészet mellett nem sok ideje maradt az etnográfiai értékekkel való törődésre. Valószínűleg ez abban az időben, a 19. század végén még nem is volt sem olyan szembeötlő, sem olyan kuriózum, mint napjainkban. „A tüskömről, erről az igazán sajátos játékdalról, úgy látszik, még nem tudott, vagy nem tulajdonított neki fontosságot, de Csillag Boris játékát annál nagyobb figyelemmel írta le. S a lakodalmi táncokat” – jegyzi fel Herceg (HERCEG 2003; 67). Írásaiban többször visszatér Gombosra, akár egy másik, csak ott megőrzött néptánc kedvéért is: „Dobsai András, az utolsó népi táncos, aki nyolcvanéves korában, néhány évvel ezelőtt még eljárta borjúszerű ingben, feszes nadrágban és rámás csizmában a kanásztáncot...” (HERCEG 1979; 365). Gombosról lelkenedezve írja 1975-ben: „ez a legnagyobb és népi kincsekben leggazdagabb magyar falu a Vajdaságban” (HERCEG 2003; 338). S hogy ezt előtte már felfedezte Kiss Lajos (1900–1982), a zombori származású etnomuzikológus, azt az író jól tudta. „Népdalokat Kiss Lajos gyűjtött rendszeresen ezekben a falvakban. A szokásokat dr. Czimmer Anna jegyezte, ő sem mindenütt, s ami még ezen kívül történt, jobbára publikálatlan maradt. Gomboson például Tél Józsefnek volt egyedülálló gyűjteménye a »tüskömök«-ból” (HERCEG 2001; 849). Herceg írása 1971-ben jelent meg, míg Kiss Lajos Gombos és Doroszló népzeneje 1982-ben (KISS 1982), de ez utóbbinak bevezetőjében nem esik szó Tél József gyűjtéséről, bár a gombosi népdalgyűjteményt gazdagnak, 905 dallamból állónak említi Kiss Lajos. Tél József követte a gyűjtésben Kiss Lajos 1936-os, majd 1938-tól 1943-ig tartó folyamatos gyűjtését, és Tél József publikált is a híres-nevezetes gombosi tüsköm néptáncról a *Híd* folyóirat 1951. és 1952. évi számaiban.

Herceg a szabadságharcot követő bácskai betyárvilág kapcsán említi a kupuszinai balladaéneklés hagyományát: „De a közbiztonságot békében sem sikerült teljesen helyreállítani. Nem volt olyan megyegyűlés, ahol ne panaszták volna fel a pusztai szegénylegények garázdálkodását. Kanizsán elköötték a község ménesét, Bajmokon elhajtották a gulyát. A pandúrok tehetetlenek voltak, össze is játszottak a betyárokkal. És nemcsak Bácskában, az egész Alföldön elterjedt a betyárvilág. Csak Ráday Gedeon, a szegedi csendbiztos tudott rendet teremteni.

Kupuszinán azonban még most is éneklük talán, a régi idők emlékeként:

„Jaj, de görbe, jaj, de hosszú ez az út,
Amelyiken kilenc betyár elindult,
Amelyiken kilenc betyár elindult,
Kocsmárosné udvarába befordult.»

(HERCEG 1979; 184.)

Ehhez pedig csak azt teheti hozzá a kései olvasó és a jegyzet megjelenését követő években már tevékenykedő helybéli folklorista, hogy bizony, énekeltek, még hozzá a korábbi századfordulón született asszonyok, akik „lányoktú, gyerekéktí” tanulták a dalt, amely tehát az ő korukban közismert lehetett (SILLING 1989; 154).

Herceg a maga helyét keresve, s azt nem mindig találva írta 1952-ben az Újvidéki Rádióknak a következő jegyzetét: „Még pár esztendő, és nyoma sem lesz az ősi viseletnek, tulipános ládának, a rózsás tányérnak és a magyar szücsök sujtásos munkájának. Doroszlón az elmúlt nyáron kezdődött meg a vetkőzés. Rövid idő kérdése, és mindenütt megindul a polgárisodás berendezésben, viseletben, szokásban egyaránt.” E véleményét, úgy látszik, revideálnia kellett, ugyanis húsz év múlva, 1971-ben a *Néprajzi feladataink* című cikkében még élni látta a tárgyi néprajz jellegzetes elemeit a már említett nyugat-bácskai falvakban: „Szólni kell róluk a tizenkettedik órában, amikor talán még tehetünk valamit. Buzdítani kell a néprajzi gyűjtésre, amikor még van mit begyűjteni. Lassan ugyanis veszendőbe megy minden nálunk is, ami népünk múltjára, fejlődésére oly jellemző volt” (HERCEG 2001; 848). Tehát volt még miért aggódnia, s ma már tudjuk, hogy már akkor léteztek a népéletben fontos tárgyakat mutató gyűjtemények azon a vidéken. Maga Herceg ismerteti ezeket: „Gomboson volt csak bátorságuk a lelkes helyi embereknek, hogy egy tájmúzeum anyagát összehordják. Amit Bártol István Doroszlón alapított a háború előtt, szétszóródott, nem akadt senki, aki még egyszer összehozza. Bácskertesen szegény Janovics barátunk helyi múzeuma hamvába holt álom maradt” (HERCEG 2001; 849). Örömeinek adott kifejezést Herceg, amikor 1975-ben *A gombosi tájmúzeum* címen a helybéli Papp Ferenc kereskedő kezdeményezéséről adott hírt, aki vállalta a néprajzi tárgyak összegyűjtését, akkor 180 darabból állt ez a gyűjtemény: „így kerültek elő a ládák és sifonok, a gyönyörű tálasok

és guzsalyok... a teljes viselet s a szobabelső, ágy nélkül” (HERCEG 2003; 339). Gombosi beszélgetőtársa, az említett Papp Ferenc szólt a népéletben hajdan használatos tárgyak elterjedésének folyamatáról is, egy-egy iparos áruinak vonzáskörzetéről is: „Ami egyébként a bútort illeti, az »eredeti« bogojai tulipántos ládát és sifont, azzal kapcsolatban egy kis meglepetésben volt részem. Keresztúron ugyanis pontosan ezzel a bútorttal találkoztam. Hajszára ilyen motívumokkal, árnyalatban is egyező színekkel! Mi ez, mondom, a ruszinoknál is ez az eredeti bútort? Hát igen. A gombosi asztalos, bizonyos Schmitt oda is elment a portékájával, mert az ipar, mint már Cziráky mondotta, németek kezében volt Gomboson” (HERCEG 2003; 339). De mindhiába írta le ezt a nemes kezdeményezést Herceg János, és dicsérte a gombosiak nemes elkötelezettségét: „Gombos oly gazdag eredeti és sokféle népi kincsekben, hogy begyűjteni, megőrizni és az utókornak átadni őket magában véve nagyon szép és megtisztelő feladat. És oly sok munkát igényel, hogy szinte kevés hozzá egy emberélet” (HERCEG 2003; 340). Bizony az is lett, mert a Papp Ferenc által gyűjtött néprajzi anyag jó része az elmúlt negyven év alatt elveszett. Akárcsak a Herceg által 1976-ban felemlegetett Történelmi Társulat néprajzi anyaga Zomborban: „A múzeum huszonnégy éven át gazdátlan volt. Ottmaradt ugyan a vármegyeháza második emeletének egy eldugott zugában [...], rácsukták az ajtót... És két évtized elég volt, hogy a sztapári tobakból és csodálatos tyilimekből ne maradjon semmi, s a gombosi legény zekéjét is megegye a moly, csupán a makk formájú pityke gombok ragyogjanak még a szétmállott rózsás selyemmellényen. A rokkákba és guzsalyokba bevette magát a szű” (HERCEG 2003; 430).

Mára az író buzdító és sopánkodó szavai már végérvényesen okafogyottá váltak, mert a gombosiaknak a 2014. évben végre sikerült tájházat létesíteniük, amelybe már nem kerülhetett be az 1971-ben båtornak emlegetett emberek gyűjtése, mert elveszett az évek során. Kupuszinán már az 1970-es évek végétől gyűjtöttük az 1990-ben megnyílt néprajzi gyűjtemény anyagát; kiállításokat rendeztünk abból, amelyeket maga Herceg is meglátogatott, és a felfedezés örömeivel írt is róluk a *Dunatájban*; Doroszlón pedig ismét akadtak komoly lokálpatrióták, akiknek a néhai országgyűlési képviselő munkáját újra kellett kezdeniük, hogy egy 1853-ban épült házban 2001-ben valódi tájház nyissa meg értékes anyagát az oda látogató turisták és a Kisasszony napi szentkúti búcsúra érkező zarándokok előtt. Aki

pedig mégis látni szeretné a nyugat-bácskai népelet egyedi darabjait, az a zombori, a szabadkai és az újvidéki múzeumban keresse, már amennyit azok meg tudtak menteni a 20. század második felében.

A Zombortól kissé távolabbi Bajmokat Őrszállással és Csonoplyával együtt tipikus háromnyelvű községként emlegeti az író, ahol ő a „hibrid egység”-nek nevezte a német–magyar–bunyevác hatást a múlt századelő éveiben: „Akkor még a népviselet se veszett ki Bajmokon, s az etnográfusok feljegyezheték, hogy a bunyevác beütés a legények virágos mellényén és a lányok arannyal díszített bársony pruszlikján vált szemlélhetővé” (HERCEG 1979; 401).

Befejezésül meg kell említeni Herceg szlavóniai jegyzeteit is, hiszen ő is, akárcsak Garay Ákos vagy Kiss Lajos és Penavin Olga, megcsodálták Kórógy tárgyi és szellemi néprajzát, dalait és táncait, meg természetesen sajátos nyelvjárását. Herceg 1978-ban közölte írását a szabadkai *Üzenet*-ben, és merengő nosztalgiával szólott az ott látott-hallott impresszióiról: „Nem tudom, derenkáznak-e még a lányok és menyecskék Kórógyon vasárnap délután... És csakugyan volt mit látni. Csodálatosan szép piros-fekete szöttesek mellett az egykori nagyasszonyok valami komoly, egyszerű és mégis méltóságteljesen ható viselete, a kebél került bemutatásra, s mellette faragott kopjafák, guzsalyok és rokkák, remekbe készült kelengyeládák, a kócsagok különféle változatai..., míg odakintről behallatszottak az ősi dallamok, ahogy egy öreg pásztor vagy halász fújta fáradhatatlanul furulyáján a Fehér Lászlót és Avic Milošt sirató balladákat... De ami elbűvölt, a dallamosan hullámozó, behízelt, kicsinyítő képzőkkel és ragokkal boldoggá tett, hogy semmit se változott a megvesztegetően szép beszéd...” (HERCEG 1979; 423–424). Erről a beszédről s az ottani népeletről már több könyv, dialektológiai tanulmány, szótár született. A szó szoros értelmében a tizenkettedik órában.

Irodalom

HERCEG János (1978): Bácskertesi szöttesek. *Dunatáj*, 1978. dec. 6. 6.

HERCEG János (1979): *Visszanéző*. Helytörténeti emlékek. Forum Könyvkiadó, Újvidék

HERCEG János (1999, 2001, 2003): *Összegyűjtött esszék, tanulmányok*. I–III. kötet. Összegyűjtötte, az utószót és a jegyzeteket írta Pastyik László. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd

KISS Lajos (1982): *Gombos és Doroszló népzeneje*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutató Intézet, Újvidék

- RAJ Rozália (szerk.) (2003): *Doroszló. Tájház*. Amicus – Jó Pajtás, Újvidék
- SILLING István (1989): *Ismeretlen anyám. Kupuszinai népballadák és balladás dalok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék. 152–157.
- TÉL József (1951): Tüskömugrás. *Híd*, XV. évf. 12. 804–813.
- TÉL József (1952a): Gombosi néptáncok. (Táncsoportunk műsorából). *Híd*, XVI. évf., 1. 44–48.
- TÉL József (1952b): Gombosi néptáncok. (Táncsoportunk műsorából). *Híd*, XVI. évf., 6. 352–356.
- WLISLOCKI Henrik (1896): A sokacz néphit köréből. *Ethnographia*, 7., 289–296.
- Magyarok a Vajdaságban (1952). http://adattar.vmmi.org/fejezetek/1000/10_1952.pdf (Letöltés dátuma: 2017. 05. 17.)